УДК 821.512.145

Р.Р. Мусабәкова

СӘГЫЙТЬ СҮНЧӘЛӘЙ ИҖАТЫНДА МУЗЫКАГА МӨНӘСӘБӘТЛЕЛЕК ТУРЫНДА

В статье дается описание поэтического творчества поэта, приводится анализ некоторых стихотворений, отмечаются богатая природная одаренность поэта и «музыкальность» его поэзии. Автор статьи акцентирует внимание на то, что способность Сагита Сунчелея к игре на разных музыкальных инструментах, и тот факт, что он сам сочинял мелодии – нашло прямое отражение и в его поэтическом творчестве.

Ключевые слова: С. Сунчелей, татарская литература, поэзия, музыка, воспоминания.

The article describes the poetic work of the poet, provides an analysis of some poems, notes the rich natural talent of the poet, and the «musicality» of his poetry. The author of the article focuses on the fact that Sagit Suncheley's ability to play various musical instruments, and the fact that he composed melodies himself, was directly reflected in his poetic work.

Keywords: S. Suncheley, Tatar literature, poetry, music, memories.

Танылган татар шагыйре, тәрҗемәче, драматург, XX йөз башы җәмәгать эшлеклесе Сәгыйть Сүнчәләйнең (1888–1937) тормышы һәм иҗаты ил тарихының гаять авыр һәм катлаулы чорына туры килә. 40 яшендә ул репрессияләнә, башта үлемгә, соңыннан 10 ел төрмәгә хөкем ителә, ләкин 1937 елның 27 октябрендә Соловкида атып үтерелә. Утыз елга якын аның исеме тыелганнар исемлегендә була һәм шуңа күрә шагыйрьнең гомер юлы һәм күпкырлы иҗади эшчәнлеге дә өйрәнелми. 1958 елда шагыйрь аклангач кына, аның язма мирасы хакында Г. Халит беренчеләрдән булып язып чыга. Соңгы елларда аның иҗатын өйрәнүгә З. Рәмиев, Р. Мусабәкова, Р. Мостафин үз өлешләрен кертте. Бертуган абыйсы Шәриф Сүнчәләй (репрессияләнсә дә исән кала) коточкыч авыр шартларда да энесенең архивын саклап кала алганга күрә, без бүген аның үз вакытында басылмаган язмаларын да (шигырьләрен, тәрҗемәләрен, хатларын, көндәлеген) укый алабыз. Аның иҗатын XX гасыр башы татар зыялылары тормышының тарихи һәм лирик елъязмасы дип кабул итәргә кирәк, анда аларның хыял-ашкынулары, дөреслекне һәм гаделлекне эзләүләре бүгенге укучыны да дулкынландырырлык рәвештә чагылыш таба.

Бер яктан, С. Сүнчәләй шәхси, тарихи, җәмгыяви кызыксыну уята, чөнки аның тормышы һәм иҗаты XX гасыр башы социаль һәм сәяси катаклизмнарын ачарга һәм аңларга ярдәм итә. Икенче яктан, шагыйрьнең күпкырлы язма мирасын аның шәхесеннән аерып карап булмый. Чөнки иҗат ул – шәхси тормышның сәнгати чагылышы да.

С. Сүнчәләй шигъриятенең асылын лирик тойгы-кичерешләр тәшкил итә. Бөтен уйлануларын, борчылу-кайгыруларын ул йөрәк аша уздыра, шуңа күрә аның шигырьләрендә хис кайный. Аның әсәрләре – үзенә күрә бер лирик көндәлекне хәтерләтә. Ул көндәлектә С. Сүнчәләй яхшы һәм яман, яшәү һәм үлем, мәхәббәт һәм нәфрәт һ. б. турында уйлана, күңелендә туган сорауларга бертуктаусыз җавап эзли. Һәр шигырь артында С. Сүнчәләй үзе басып тора сыман. Шигырьләрендә ул еш кына тормышның үзен түгел, ә бәлки тормыш реалийларына шәхси мөнәсәбәтен чагылдыра. Автор әсәрләрендәге лирик герой белән тәңгәлләшә дияргә мөмкин. С. Сүнчәләй лирикасында аның тормыш вакыйгаларының төгәл елъязмасы сакланган.

С. Сүнчәләй тормышы хакындагы мәгълүматлар әллә ни күп түгел, бүгенге көнгә кадәр «ак таплар» да сакланып килә. Ләкин иҗатын өйрәнү аның нинди кеше булганлыгын беркадәр күз алдына китерергә ярдәм итә. Беренче заттан чыгыш ясап, шигырьләрендә тормышка мөнәсәбәтен ышандырырлык итеп белдерә, аларда ул ярата һәм нәфрәтләнә, сөенә һәм тирән ачу белдерә, бәхәсләшә һәм ышандыра, соклана һәм кимсетә.

Тормышны ул салкын караш белән күзәтеп тормый, кешенең кайгысына, газаплануына битараф кала алмый. Мәсәлән, «Җырларым – күз нурларым!» шигырендә (1912) ул болай дип яза:

«Моң белән сез җырлагыз! Тик үз татар халкым өчен
Җырлагыз сез – яңрасын тормышны баскан вәхши төн.
Җырлагыз, атсын таңы, чыксын кояш, бетсен газап,
Җырлагыз, күз нурларым! Бик бит кыен, бик бит кыен!..»

Икенче бер шигырендә аның уй-кичерешләре аеруча калку чагылыш тапкан:

«Йоклый алмыйм: ут сулыйм, хәсрәткә бирелеп утырам,
Йоклый алмыйм: ил гамен, дөнья гамен мин кайгырам».

Холык-табигате белән дә С. Сүнчәләй хисчән кеше, чын романтик була. Һәм бу сыйфаты 1911–1916 еллада язылган шигъри әсәрләренең эмоциональ яңгырашын көчәйтә. Нәрсә борчый шагыйрь күңелен, нәрсәгә битараф булып кала алмый соң ул?

С. Сүнчәләйнең чирек гасырлык әдәби-иҗади эшчәнлеген ике дәвергә бүлеп карарга була: 1910–1916 еллар һәм Октябрьдән соңгы дәвер. Иң мөһиме – беренчесе. Бу елларда аның шигърияте тулысынча диярлек табигатькә, сөю-мәхәббәткә, сәнгатькә нисбәтле мотивлар белән сугарылган, дини мотивлар да урын ала. Лирик кичерешләрнең тирәнлеге, тәэсирлеге белән күпчелек шигырьләре XX гасыр башы татар поэзиясенең казанышлары булып бәяләнергә тиешле.

С. Сүнчәләйнең тормышында, иҗатында, иҗтимагый, мәдәни эшчәнлегендә музыканың да зур урын биләве мәгълүм. Замандашлары истәлекләрендә дә аның күңелендә ике дәрт – шигърият һәм музыка яшәве турында әйтелә. Еш кына шигырьләренә гармун белән

скрипка образ-сурәтләре килеп керә. Шагыйрь тормышта гармония урнаштырырга омтыла, аның ритмын сиземли. Музыка аның эчке дөньясын баета, шигъри палитрасын бизи. Хәер, бу сыйфат романтик шагыйрьләргә аеруча хас.

Замандашлары аның скрипка һәм мандолинада уйнавын искә алалар. Шәкерте – язучы Риза Ишморат шагыйрьнең Пермь губернасының Сараш авылы земство мәктәбендәге музыка дәресләрендә скрипкада уйнавын хәтерли, Тукай сүзләренә язылган җырларны бергә җырлаулары, сүзләрен дә, көен дә үзе иҗат иткән җырларны өйрәтүе турында яза. Күңеле тулганда, ул балаларга «Тәфтиләү», «Зиләйлүк», «Карурман» көйләрен уйнарга яраткан [Ишморат, б. 272].

«Әлфиям көе» (1913) шигырендә лирик герой кайчандыр аңа сөйгән яры җырлаган көйне ишетә, әмма аның инде тыңлыйсы килми, чөнки ул хәзер бүтәнне ярата. Ә Әлфия көе аңа һаман да тынгылык бирми, күрәсең, заманында ул кыз аның яратуына мәхәббәт белән җавап кайтармаган. Шигырь ахырында ул Әлфияне һаман да оныта алмавы хакында сөйли. Бу көй аның хәтерен яңарта, ләкин күңелгә җиңеллек китерми. «Кайвакыт» (1910) шигырендә лирик герой элек сөйгән ярын искә ала. Хәзер ул еракта. Сагыну хисе геройны газаплый. Фәкать күз яше һәм көй генә аңа бераз җиңеллек китерә. «Йоклый алмыйм» (1914) шигырендә геройның төшендә сөйгән яры җыр көйли. Икенче бер әсәрендә («Мэри», 1914) лирик герой яшьлегендә пароходта барганда танышкан кызны искә ала, аның палубада җырлаганын хәтерендә яңарта. С. Сүнчәләй геройлары музыкада күңелләренә тынычлану эзлиләр («Кем җылый?» (1913), «Таһир» (1924), ләкин еш кына аны таба алмый интегәләр, чөнки чынбарлык күбесенчә дисгармониягә корылган булып чыга. Аерылышу мотивы С. Сүнчәләй шигырьләрендә, гадәттә, музыкага уралып бирелә («Бер-ике күрдем...» (1915), «Сагыш» (1924). «Бер көй» (1913) шигырендә лирик герой ялгызлык кичерә, аны нәрсәдер баса кебек, ул авыр хистән арына алмый. Юаныч эзләп, ул көйли:

«Әллә нинди яхшы ул көй, әллә ник моңлы, газиз;
Шундый моңлы: шундый һәйбәт, шундый хәсрәтле, нәфис».

Бу сигезьюллык шигырьдә «моң» тамырыннан ясалган сүзләр алты тапкыр, әмма яңадан-яңа лирик ситуациядә кулланыла. «Төн» (1914) шигырендә герой төнлә фронтка китеп барган рекрутлар җырын ишетә, ул аның күңел тирәнлегендә сакланган хатирәләрне яңарта: үткәннәрне, сөйгәннәрне искә төшерә, ниһаять, герой түзми, үзе дә әкренләп көйли башлый. Музыкаль тәэсирләр геройны беркайчан да битараф калдырмый, аның җаны, камертондай, шәһәр тормышындагы музыкаль күренешләрне шигырьләрендә чагылдыра («Татар сәхнәсе» (1918), «Операда» (1920). Музыка белән бәйле уйкичерешләр күп вакыт лирик герой күңеленә моңсулык алып килә. Мәсәлән, «Яз» (1911) шигырендә язын герой уяна, кулына думбра алып, җырлап җибәрә:

«Җырлары яңрый, оча, күктә гизә –
Җан вә күңлен җыр белән тик тергезә».

«Уенчылар мәҗлесендә» (1911), «Авыл җыены» (1911) шигырьләре татарларның җырлы милли бәйрәмнәренә багышланган.

С. Сүнчәләй шул чор татар халкының музыкаль тормышында чагылыш тапкан хәл-әхвәлләр белән дә кызыксынып яшәгән. Мәсәлән, аның «Музыкабыз» (1914) исемле мәкаләсендә соңгы елларда татар җырчылары эшчәнлегендәге уңай һәм тискәре моментларга кыскача анализ ясала, башкару осталыклары турында кызыклы фикерләр әйтелә. Хәтта Соловкидан туганнарына язган хатларында нинди авыр шартларда да лагерьдагы музыкаль чараларда катнашуын әйтә, радиодан Чайковскийның опера һәм симфонияләрен рәхәтләнеп тыңлавы турында яза, кызының музыка белән шөгыльләнүен хуплый.

1917 ел инкыйлабын С. Сүнчәләй шатланып каршы ала, аңа зур өметләр баглый. Аның фикеренчә, инкыйлаб җәмгыятьтә хөкем сөргән барлык киртәләрне, каршылыкларны юк итәргә тиеш була. Аның 1917–1924 еллардагы шигырьләренә шактый дәрәҗәдә декларативлык хас. Аларда лирик башлангыч өстенлек итми [Мусабекова, с. 33]. Табигать Сүнчәләйне бай хисси темперамент белән бүләкләгән, ләкин ахыр чиктә аның ният-омтылышлары, ашкынулары акрынлап трагик характер ала бара. Үзенең кыска гомерен ул күбесенчә шундый халәттә уздыра.

Кыска гына бер күзәтүдә С. Сүнчәләйнең иҗади мирасында, дөньяга карашларында, образ-сурәтләр, мотивлар системасында музыкаль-сәнгати дөньяга нисбәтле хосусиятләрне тикшереп чыгу мөмкин түгел, билгеле. Бәлкем, киләчәктә, XX гасыр башы татар шигърияте һәм музыка, дигән темага караган гыйльми тикшеренүләр ясалыр. Шул чакларда С. Сүнчәләй иҗатына да игътибар ителер.

Әдәбият

Рәмиев Зөфәр. Соловкида атылган татар шагыйре // Мәдәни җомга. 2019. 23 август. № 33.

Сүнчәләй Сәгыйть. Әсәрләр һәм хатлар. Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. 367 б.

Ишморат Р. Гомер сукмаклары. Казан: Татар. кит. нәшр., 1987. 408 б.

Мусабекова Р.Р. Сагит Сунчелей: судьба и творчество. Казань: Уңыш, 2001. 157 с.

Мусабәкова Рәисә Рәшит кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Татар энциклопедиясе
һәм төбәкне өйрәнү институтының төбәкне өйрәнү
һәм социомәдәни тикшеренүләр бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре